

ÇİFT DİNLİLİĞİN DAVRANIŞSAL MUHASEBE AÇISINDAN ANALİZİ*

Süleyman Yükçü¹

Aysun Atagan Çetin²

ÖZ

Çift dinlilik, tarihsel zorunluluktan veya çağdaş kişisel tercihten kaynaklanabilen bir olgu olarak birden fazla dinî geleneğe bağlı kalma pratiğini ifade etmektedir. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Trabzon vilayetine odaklanarak çift dinlilik ve davranışsal muhasebenin kesişimini incelemektedir. Çalışmada, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki dönüşüm döneminde Trabzon'da yaşanan çift dinliliğin, davranışsal muhasebe uygulamaları üzerindeki sosyo-politik, kültürel ve ekonomik etkileri analiz edilmektedir.

İspanyol Engizisyonu sırasında Kripto-Yahudilik ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sabetaycılar örnekleriyle, zorunlu çift dinliliğin tarihsel sürecine değinilmektedir. Bu örnekler, ikili dinî kimliklerin baskıcı rejimler altında hayatta kalma stratejisi olarak nasıl ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Çalışma, Trabzon örneğinde de Tanzimat reformları, misyonerlik faaliyetleri ve sosyo-ekonomik baskılar gibi çeşitli faktörlerden etkilenen çift dinliliğin zorluklarını ve avantaj sağlamak için sosyo-ekonomik bir strateji olarak nasıl hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma, davranışsal muhasebede çok dinli etkilerin anlaşılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla, Trabzon'un kendine özgü sosyo-dinsel kimliği göz önüne alındığında, çift dinliliğin ve davranışsal muhasebe üzerindeki etkisinin tarihsel analizini sunarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Muhasebe, Çift Dinlilik, Maliyet Analizi.

Jel Sınıflandırması: M40, M41, M48.

* Bu çalışma 11. Uluslararası Muhasebe ve Finans Araştırmaları Kongresi'nde İngilizce olarak sunulan ve özet metni yayınlanan çalışmanın yeniden düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, suleyman.yukcu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1514-5953.

² Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Keşan Yusuf Çapraz U.B.Y.O., aatagancetin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7588-1322.

Atıf (Citation): Yükçü, S., Atagan Çetin, A. (2024). Çift Dinliliğin Davranışsal Muhasebe Açısından Analizi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(27), 1-22.

ANALYSIS OF DUAL RELIGIOSITY IN TERMS OF BEHAVIORAL ACCOUNTING ABSTRACT

Dual religiosity refers to the practice of adhering to more than one religious tradition, a phenomenon that may stem from historical necessity or contemporary personal choice. This study examines the intersection of dual religiosity and behavioral accounting, focusing on the province of Trabzon during the Ottoman Empire. The study analyzes the socio-political, cultural and economic effects of dual religiosity on behavioral accounting practices in Trabzon during the transformation period of the 19th and early 20th centuries.

The historical process of forced bi-religiosity is addressed with the examples of Crypto-Judaism during the Spanish Inquisition and the Sabetayans in the Ottoman Empire. These examples emphasize how dual religious identities emerged as a survival strategy under oppressive regimes. In the case of Trabzon, the study reveals the challenges of dual religiosity influenced by various factors such as Tanzimat reforms, missionary activities and socio-economic pressures, and how it serves as a socio-economic strategy to gain advantage.

The study highlights the importance of understanding multi-religious influences in behavioral accounting. From this perspective, given Trabzon's unique socio-religious identity, it is thought to contribute to the literature by providing a historical analysis of dual religiosity and its impact on behavioral accounting.

Keywords: Behavioral Accounting, Multi-religion, Cost Analysis.

Jel Classification: M40, M41, M48.

1. GİRİŞ

Yeryüzündeki bütün varlıkların kendileri için söz konusu olabilecek nimetler ve külfetler konusunda bilgi veya duygulara sahip olduğu söylenebilir. Örneğin bütün canlılar güneşin nimetlerinin farkındadır. Aynı biçimde insan dâhil bütün canlılar, diğer canlıların vereceği zarar konusunda onları bir zarar verici maliyet unsuru olarak algılayıp tedbirli olurlar. İnsanın var oluşunun ilk günlerine gittiğimizde; henüz para kavramı yoktur, değer kavramı yeni yeni zihinlerde oluşmaya başlamıştır. Ancak insanlar o dönemde kendilerine faydalı olabilecek nimetlere yaklaşmaya çalışmışlar, külfetlerden uzak kalmaya gayret göstermişlerdir. O dönemdeki nimetler gıda maddeleri olabilir, külfetler ise çeşitli tehlikeler olarak karşımıza çıkabilir. Dolayısıyla ilk insanların bile para ve değer kavramı henüz oluşmamışken, davranışsal muhasebe yaklaşımında olabildikleri söylenebilir. İlerleyen dönemlerde tatlı meyvelerin daha değerli, tatsız olanların ise biraz daha az değerli olduğunu hissetmeye başlamışlardır. Bu da insanoğlunun davranışsal muhasebedeki ilk adımları sayılabilir.

Paranın icadından sonra insanoğlu çok net biçimde değer ve paranın farkına varmış, davranışsal muhasebe açısından hep paraya yönelmiştir. Bunun yanında gelir getirici unsur olmasının gereği olarak bazı maliyetlere ve giderlere katlanmış, bunları kabul etmiştir. Ama gerekli olmayan maliyet ve giderlerden hep kaçınmaya çalışmıştır. Yeryüzünde gönüllü olarak çok bol vergi ödeyen veya servetin çok önemli bir miktarını bağış veya yardım olarak dağıtan

insan görmek zordur. Bazı önemli bağış ve yardımlar söz konusu olabilir ama bu bağış ve yardımların da sevap veya cennet beklentisiyle olduğu unutulmamalıdır.

Günümüz insanların sahip olduğu bazı değerlerden vazgeçmeleri çok zor görünebilir. Bu değerleri, yaşama hakkı, dinî inanç, sahip olunan aile, bir toprakta yaşama hakkı, bayrak, bir ulusa ait olma hakkı ve benzerleri biçiminde sıralayabiliriz. Dikkat edilirse bu çok önemli sayılabilecek haklar, parasal olmayan değerlerdir. Bunun yanında birçok parasal değer varlığı da bilinmektedir.

Herhangi bir parasal getiri söz konusu olduğunda yukarıda sayılan parasal olmayan haklardan vazgeçmek mümkün olabilir mi? Çok önemli parasal kazançlar söz konusu olduğunda dilimizde “Bu paraya dinini bile değiştirir” gibi söylemler söz konusudur. Evet din, insanlar için son derece önemlidir. Dinleri uğruna bütün varlıklarını ve hatta yaşamlarını yitiren milyonlar söz konusudur. Sahip olunan değerlere baktığımızda belki de ilk iki sırada yaşama hakkı ve dinî inanç söz konusu olmaktadır. Çok önemli bir kazanım söz konusu olduğunda, yani gelir elde etme mümkün olduğunda, önemli saydığımız bu iki unsur feda edilebilir mi?

Konu davranışsal muhasebe açısından incelendiğinde; çok önemli miktarda gelir elde edilse bile hayatın kaybedilmiş olması durumunda, o gelir anlamını yitirecektir. Kısacası ne kadar önemli olursa olsun, gelir için yaşama hakkını feda etmek çok mümkün görünmemektedir. Bu tür girişimler, ancak dünya edebiyatında kendi yaşamı uğruna ailesine gelir elde etmek için söz konusu olabilmıştır. İkinci sahip olunan değer ise dinî inanç olarak belirtilmiştir.

Davranışsal muhasebe açısından gelir elde etmek için veya maliyetten kaçınmak için insanoğlunu dininden vaz geçirmek mümkün müdür? İnsanoğlu davranışsal muhasebe açısından dinini değiştirmek istediğinde hangi gelirleri elde edebilir veya ne tür maliyetlere katlanabilir? Çalışmanın amacı bu sorulara cevap aramaktır. Bu amaçla, soruların cevapları analiz edilerek, davranışsal muhasebenin sonuçları, yönetim muhasebesi yaklaşımı ile ortaya konulacaktır. Bu çalışmanın amacı okuyucuya davranışsal muhasebeyi ve davranışsal bilimleri anlatmak değildir. Bütün dünya dinlerini inceleyerek dinler konusunda herhangi bir yargıya varmak, herhangi bir dini yüceltmek veya kötülemek de değildir. Yaşanmış gerçekleri araştırarak davranışsal muhasebe açısından insan davranışlarının ortaya çıkarabileceği gelir, maliyet ve giderleri analiz ederek davranışsal muhasebenin somut örneklerini okuyucunun görüşüne sunmaktır.

Buradan hareketle çalışmada, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu döneminde Trabzon’da yaşanan çift dinliliğin, davranışsal muhasebe uygulamaları üzerindeki etkileri incelenecektir. Giriş bölümünün ardından, çalışmanın ikinci bölümünde davranışsal bilimler ve davranışsal muhasebe konularına değinilecek, üçüncü bölümde bu alandaki literatür taramasına yer verilecektir. Dördüncü bölümde çift dinlilik konusu ayrıntılı incelenecek olup, çalışmanın odak noktası olan Trabzon’daki duruma da ayrı bir başlıkta yer verilecektir. Son olarak konuya ilişkin gelir ve maliyet unsurlarının belirlendiği maliyet analizi yapılacaktır.

2. DAVRANIŞSAL BİLİMLER

2.1. Davranışsal Ekonomi

Davranışsal ekonomi, psikolojik, bilişsel, duygusal, kültürel ve sosyal faktörlerin bireylerin ve kurumların ekonomik kararları üzerindeki etkisini incelemektedir. Ağırlıklı olarak fayda ve kârı maksimize etmek için piyasalarda faaliyet gösteren rasyonel aktörler kavramına dayanan klasik ekonomi teorisine karşıdır. Davranışsal ekonominin temellerini şunlar oluşturmaktadır (Ariely, 2010:69; Becker, 1976:154; Kahneman ve Tversky, 2013:123):

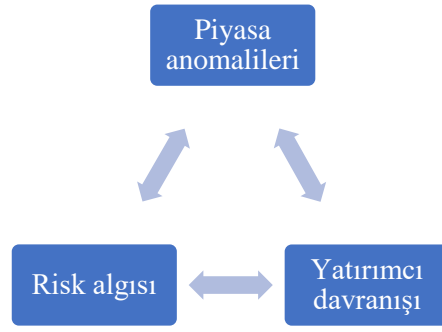
1. Rasyonellik ve İrrasyonellik:	Geleneksel ekonomik modeller, bireylerin mevcut bilgilere dayanarak faydalarını maksimize etmeyi amaçladığını öne sürmektedir (Becker, 1976:154). Ancak davranışsal ekonomi, durumun her zaman böyle olmadığını iddia etmektedir. Mantıksızlık çoğu zaman karar verme süreçlerinde önemli bir rol oynamakta (Ariely, 2010:69), seçimler maliyet ve faydaların objektif değerlendirilmesiyle ilgili olmayan faktörlerden etkilenmektedir.
2. Sezgisel Yöntemler ve Önyargılar:	Kahneman ve Tversky (2013:123)'e göre, aşırı güven, kazanç ve kayıptan kaçınma gibi çeşitli önyargı ve davranışlar, ekonomik karar almaya etki etmektedir. Bu durumda birey, geleneksel ekonomik modellerden sapan seçimlere yönelebilmektedir.
3. Beklenti Teorisi:	Kahneman ve Tversky (2013:241) tarafından önerilen Beklenti Teorisi, klasik teorisin fayda maksimizasyonu varsayımına karşı gelmektedir. İnsanların kazanç ve kayıplara farklı değer biçtiğini ve bunun da asimetrik karar verme sürecine yol açtığını öne sürmektedir.

Şekil 1. Davranışsal Ekonominin Varsayımları

Davranışsal ekonomi, çok dinliliğin ekonomik karar verme sürecindeki rolünün incelenmesinde farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Farklı etik ve ahlaki çerçeveler içeren çok dinli inançlar ve uygulamalar, ekonomik tercihleri önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Haidt, 2012:21). İnanç sistemlerinde yaşanan çeşitlilik, risk değerlendirmesinde ve ekonomik faaliyetlerde öncelik belirlemede farklılıklara yol açabilecektir. Bu çeşitlilik, dinî olarak edinilmiş olan değerler ile ekonomik gerçekliğin etkileşimine de yansıtacaktır.

2.2. Davranışsal Finans

Davranışsal ekonominin bir alt alanı olan davranışsal finans, özellikle finansal piyasalarda yatırımcıların davranışlarını etkileyen psikolojik etkilere ve önyargılara odaklanmaktadır. Piyasa anomalilerinin neden ve nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışmakta ve rasyonel piyasa katılımcılarını varsayan geleneksel finans teorilerine karşı gelmektedir (Barberis ve Thaler, 2002:2). Davranışsal finansın temel düşünce yapısını şunlar oluşturmaktadır (Şekil 2):

Şekil 2. Davranışsal Finansın Temelleri

Kaynak: Barberis, N. ve Thaler, R. (2002). A Survey of Behavioral Finance.

Şekil 2'ye göre aşağıdaki yargılara varmak mümkündür;

- **Piyasa Anomalileri:** Davranışsal finans, geleneksel finans teorilerinin açıklamakta zorlandığı balon ve piyasa çöküşleri gibi piyasa anomalilerine odaklanmaktadır. Bu anomaliler genellikle temel ekonomik göstergelerden ziyade psikolojik faktörler tarafından yönlendirilen kolektif davranışlardan kaynaklanmaktadır (Shleifer, 2000:17).
- **Yatırımcı Davranışı:** Davranışsal finans, önyargılar ve duygulardan etkilenen bireysel yatırımcı davranışlarının yatırım kararlarını ve piyasa sonuçlarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Yatırımcıların kararları genellikle sezgisel ve önyargılar tarafından yönlendirilir ve bu da finansal muhakemede sistematik hatalara yol açabilmektedir (Statman, 1999:18).
- **Risk Algısı:** Davranışsal finans, yatırımcıların riski nasıl algıladıklarını ve riske nasıl tepki verdiklerini inceler. Bu algı genellikle öznel ve yatırım tercihlerini ve risk toleransını etkileyebilecek dini veya çok dinli yönelimler de dâhil olmak üzere bireysel deneyimlerden ve inançlardan etkilenmektedir (Kumar, 2009:1891).

Çok dinli geçmişe sahip yatırımcılar, çeşitli dini öğretilerden ve etik çerçevelerden etkilenerek riske karşı farklı tutumlar sergileyebilir. Bu durum, geleneksel finans modelleri tarafından öngörülenlerden farklı yatırım davranışlarına yol açabilir. Örneğin, birden fazla dini öğretilerden etkilenen bir birey, daha geniş ve daha çeşitli etik değerleri dikkate alarak geleneksel yatırım stratejileri yerine etik veya sosyal açıdan sorumlu yatırımlara öncelik verebilir (O'Toole ve Braginskaia, 2016:8).

2.3. Davranışsal Muhasebe

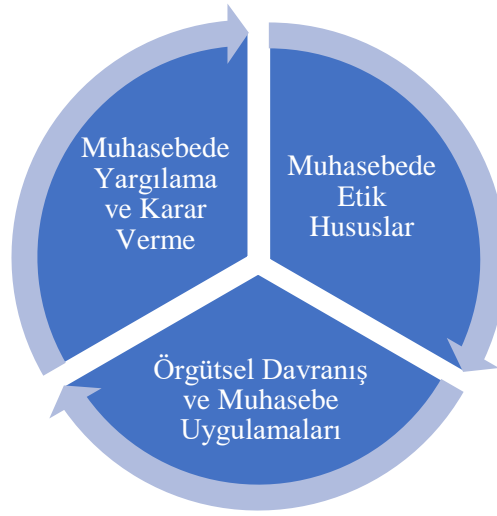
Davranışsal muhasebe, bireylerin bir muhasebe olayı ile karşılaştıklarında gösterdikleri davranışları incelemektedir. Kavramın gelişmesinde davranışsal ekonomi ve davranışsal finans disiplinleri önemli roller üstlenmiştir (Gönen ve Rasgen, 2017:190).

Davranışsal muhasebe, psikolojik davranış teorilerini muhasebe uygulamalarına uygulayan bir araştırma alanıdır. Davranışsal muhasebe araştırması (Behavioral Accounting Research-BAR), Fama'nın 1965 yılında hisse senedi fiyat hareketleri üzerine yaptığı çalışmadan ve 1970 yılında ortaya atılan "Etkin Piyasalar Hipotezi"nin eleştirilerinden yola

çıkarak, muhasebe uygulamalarının ve raporlarının hem muhasebecilerin hem de muhasebeci olmayanların davranışlarını nasıl şekillendirdiğini araştırmaktadır (Ayboğa ve Koç, 2022:98).

Davranışsal muhasebe, muhasebecilerin, denetçilerin ve diğer finansal profesyonellerin bilişsel önyargılardan, duygulardan ve sosyal faktörlerden etkilenerek karar verme ve yargıda bulunma süreçlerine odaklanmaktadır (Libby, Bloomfield ve Nelson, 2002:783). Muhasebenin tamamen teknik ve rasyonel bir alan olduğu yönündeki geleneksel görüşe karşı geliştirilerek muhasebe kararlarındaki insanî unsurlara vurgu yapmaktadır.

Davranışsal muhasebeye ilişkin temel kavramlar şunlardır (Şekil 3):

Şekil 3. Davranışsal Muhasebenin Özellikleri

Kaynak: Libby, R., Bloomfield, R., ve Nelson, M. W. (2002). Experimental Research in Financial Accounting.

Şekil 3'e göre aşağıdaki çıkarımlar yapılabilir:

- **Muhasebede Yargılama ve Karar Verme:** Davranışsal muhasebe, muhasebecilerin özellikle belirsizlik ve karmaşıklık koşulları altında nasıl yargıda bulduklarını ve karar verdiklerini inceler. Aşırı güven ve teyit önyargısı gibi bilişsel önyargılar bu kararları önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Libby ve Luft, 1993:427).
- **Muhasebede Etik Hususlar:** Muhasebecilerin kültürel, sosyal ve muhtemelen dini faktörlerden etkilenen kişisel değerleri, özellikle finansal raporlama ve denetim gibi alanlarda etik karar vermede önemli bir rol oynamaktadır (Shafer ve Wang, 2011:375).
- **Örgütsel Davranış ve Muhasebe Uygulamaları:** Davranışsal muhasebe, bir organizasyonun kültürünün ve davranışının muhasebe uygulamalarını nasıl etkilediğini inceler. Böylece grup dinamiklerinin, liderlik tarzlarının ve örgütsel normların finansal raporlama ve kontrol sistemleri üzerindeki etkisi ortaya çıkmaktadır (Hoitash, Hoitash ve Bedard, 2009:840).

Davranışsal muhasebeciler genellikle geleneksel muhasebeyi dar ve kısıtlayıcı olarak tanımlar. Çünkü geleneksel muhasebe yalnızca sayısal verilere ve standartlara odaklanır. Geleneksel muhasebe standartlara bağlılığı nedeniyle “olması gereken” ile ilgilenirken, davranışsal muhasebe bireysel davranışları dikkate alarak daha çok “olan” ile ilgilenmektedir (Marşap ve Gökten, 2016:348).

Davranışsal muhasebe, muhasebe bilgisi ve insan davranışı arasındaki ara yüzü şu yollarla incelemektedir (Ergüden vd., 2018:412):

- Kararların hem bireysel hem de işletme düzeyindeki etkisini analiz ederek,
- Kavramların etkili bir şekilde ölçülmesini ve raporlanmasını sağlamak için stratejik planlama ve örgütsel davranış arasında bir bağlantı kurarak,
- Kişisel davranışları işletme politikalarıyla uyumlu hale getirerek ve yeniliği teşvik ederek,
- Bilginin nasıl uygulandığını değerlendirmek için psikoloji ve sosyolojiden elde edilen bilgilerden yararlanarak muhasebe standartlarının oluşturulmasına rehberlik ederek.

Çok dinlilik, davranışsal muhasebe açısından önemli hale gelmektedir. Çok dinli geçmişe sahip muhasebeciler mesleki uygulamalarına farklı etik perspektifler getirebilirler. Finansal raporlama ve denetimde karar verme süreçleri, dini ve etik standartların karışımından etkilenebilir ve bu da potansiyel olarak tek dinli meslektaşlarına kıyasla farklı yaklaşımlara yol açabilir. Örneğin, çok dinli geçmişe sahip bir muhasebeci, çeşitli ahlaki ve etik öğretilerin bir karışımını yansıtarak, finansal raporlamadaki etik konulara karşı yüksek hassasiyet gösterebilir (McGuire, Omer ve Sharp, 2012:647). Bu açıdan bakıldığında davranışsal muhasebe, insan davranışının muhasebe uygulamaları üzerindeki etkisini kabul ederek, çok dinli inançların muhasebecilerin karar verme süreçlerini nasıl etkileyebileceğini açıklayabilir.

3. DAVRANIŞSAL MUHASEBE LİTERATÜR TARAMASI

Google akademik veri tabanında en çok atıf alan ilk 10 çalışma incelenmiş ve 3 çalışma hakkında bilgi verilmiştir (Tablo 1).

Tabloya göre en çok atıf alan ilk üç çalışma aşağıda özetlenmiştir.

“Students As Surrogates in Behavioral Accounting Research: Some Evidence” başlıklı makale, davranışsal muhasebe araştırmalarında öğrencilerin denek olarak kullanılmasını incelemektedir. Bulgular, öğrencilerin tutum çalışmalarındaki yanıtlarının genellikle diğer gruplardan önemli ölçüde farklılık gösterirken, karar verme çalışmalarında önemli benzerlikler gösterdiğini ortaya koymaktadır.

“Online Instrument Delivery and Participant Recruitment Services: Emerging Opportunities for Behavioral Accounting Research” başlıklı makale, davranışsal muhasebe araştırmacılarının anket çalışmalarında katılımcılara ulaşmada karşılaştıkları zorluklara

odaklanmaktadır. İki çözüm tanıtılmaktadır: SurveyMonkey ve Qualtrics gibi çevrimiçi anket ve analiz sitesi. Bu siteler, davranışsal muhasebe araştırmacıları için çok önemli olan üç kritere göre değerlendirilmektedir: maliyet, esneklik ve ilgilenilen popülasyonlara erişim. Makale, online anket ve analizlerin uygun maliyetli, esnek ve çeşitli katılımcı havuzlarına erişim sunduğunu vurgulamaktadır.

“A Proposed Framework for Behavioral Accounting Research” başlıklı makale, Davranışsal Muhasebe Araştırmalarının (DMA-BAR) gelişimini ve mevcut durumunu incelemektedir. Makale, BAR çalışmalarını kategorize etmekte ve çalışmalarını “birey, grup, organizasyon veya toplum” şeklinde odak noktalarına göre sınıflandırmaktadır. Makalede ayrıca, BAR'da karar vericileri kişisel çıkar ve servet maksimizasyonunun ötesinde etkileyen güven, iş birliği, adalet, kültürel etkiler gibi faktörleri ve bu faktörlerin karar verme süreçlerinde nasıl daha fazla ödül ve riske yol açabileceğini incelemektedir.

Tablo 1. Davranışsal Muhasebeye Yönelik Literatür Taraması

Atıf	Yazar	Başlık	Yıl
687	RH Ashton, SS Kramer	Students as Surrogates in Behavioral Accounting Research: Some Evidence	1980
440	DM Brandon, JH Long, TM Loraas	Online Instrument Delivery and Participant Recruitment Services: Emerging Opportunities for Behavioral Accounting Research	2014
268	JG Birnberg	A Proposed Framework for Behavioral Accounting Research	2011
233	JG Birnberg, JF Shields	Three Decades of Behavioral Accounting Research: A Search for Order	1989
150	TR Hofstedt, JC Kinard	A Strategy for Behavioral Accounting Research	1970
150	WG Tymon Jr, DE Stout	Critical Analysis and Recommendations Regarding the Role of Perceived Environmental Uncertainty in Behavioral Accounting Research	1998
138	HJ Einhorn	A Synthesis: Accounting and Behavioral Science	1976
118	V Ricciardi	A Risk Perception Primer: A Narrative Research Review of the Risk Perception Literature in Behavioral Accounting and Behavioral Finance	2004
109	WCC Kwok, DJ Sharp	A Review of Construct Measurement Issues in Behavioral Accounting Research	1998
96	EM Bamber	Opportunities in Behavioral Accounting Research	1993

Kaynak: Literatür taramasıyla tarafımızdan oluşturulmuştur.

4. ÇİFT DİNLİLİK

Çok dinlilik (çift dinlilik), bir bireyin ya tarihsel olarak zorlama altında ya da günümüzde kendi tercihiyle birden fazla dini geleneğe bağlanması olarak tanımlanmaktadır (McVeigh ve Sikkink, 2001:1430). Çok dinlilik, halk geleneklerinin, kültürel kalıpların ve egemenliğin siyasi etkilerinin uzun yıllar boyunca nüfuz etmesinin bir sonucu olarak gelişmektedir (Pilarska, 2017:21).

4.1. Tarihsel Zorla Çok Dinlilik

Tarihsel olarak, çok dinlilik genellikle dinî uygulamaların tek tip olmasını zorunlu kılan baskıcı rejimler altında kişinin inancını korumasının gizli bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Kripto-Yahudilik bunun dikkate değer bir örneğidir. İspanyol Engizisyonu sırasında Yahudiler şiddetli zulme uğramış ve pek çoğu Hristiyanlığa geçmek zorunda kalmıştır. Din değiştirmiş olmalarına karşın, birçoğu gizlice Yahudi inanç ve uygulamalarını sürdürmüştür. İkili dinî kimlik biçimi, dini baskıya rağmen bir hayatta kalma stratejisi olarak değerlendirilmektedir (Gitlitz, 2002:448). Kripto-Yahudiler içinde önemli bir grup İspanya ve Portekiz'deki Marranolar'dır. Bu terim, dışarıdan Hristiyanlığa geçen ancak gizlice Yahudi uygulamalarını sürdüren Yahudileri ifade etmektedir. İkili kimlikleri sadece dinî bir tercih değil, aynı zamanda ekonomik ve mesleki yaşamlarını etkileyen karmaşık bir sosyo-politik strateji haline dönüşmüştür (Roth ve Salomon, 1932:9).

Bir başka örnek de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Sabetay cemaatinde görülmektedir. Sabbatai Zevi'nin 17. yüzyılda zorla İslam'a döndürülmesinin ardından, "dönme" olarak bilinen takipçileri, Yahudi ritüellerini ve inançlarını gizlice korurken İslam'ı dıştan benimsemişlerdir (Baer, 2010:13).

Sabetay cemaatinin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kripto-Hristiyanlık vakaları da yaşanmıştır. İslami yönetim altındaki Rum Ortodoks Hristiyanlar bazen dıştan İslam'a uyum sağlarken gizlice Hristiyan inançlarını ve uygulamalarını sürdürmüş, bu da sosyal ve ekonomik ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir (de Tapia, 2023:212). Bu örnekler, bireylerin hayatta kalmak için zorunluluktan doğan birçok dinlilik biçimini açıklamaktadır.

4.2. Çağdaş Gönüllü Çok Dinlilik

Modern bağlamda bireylerin gönüllü olarak birden fazla dinî geleneğe katıldığına sıklıkla tanık olunmaktadır. Bu durum özellikle, bireylerin her iki ebeveynin dinine de maruz kaldığı ve bu dinleri uyguladığı dinler arası ailelerde belirgindir. Bu tür ortamlar, dinî inanç ve uygulamaların karışımını teşvik etmektedir (Kaplan, 2004:6).

Ayrıca, çeşitli dinî doktrinleri keşfederek manevi tatmin arayan bireylerin sayısı da giderek artmaktadır. Bu manevi yaklaşım hayatta kalmakla değil, kişisel seçim ve keşifle ilgilidir ve bileşik bir dinî kimliğe yol açmaktadır (Hedges, 2021:68).

Modern dinler arası girişimler genellikle sadece dinî hoşgörüyü değil aynı zamanda sosyo-ekonomik iş birliğini de teşvik etmektedir. Bu tür girişimler, dinî değerlerin bir karışımını yansıtan iş ve muhasebe uygulamalarında farklı perspektiflere yol açmaktadır (Patel, 2016:69). Küreselleşmiş bir dünyada, özellikle çok kültürlü kent merkezlerinde birden fazla dinî inancın kesişmesi giderek yaygınlaşmaktadır. Böylece yöneticiler, muhasebe alanında çeşitlendirilmiş bakış açısı kazanmaktadır.

4.3. Çok Dinlilik ve Davranışsal Muhasebe Üzerindeki Doğrudan Etkisi

Çok dinliliği anlamak, etik çerçeveleri ve karar alma süreçlerini etkilediği için davranışsal muhasebe açısından önem arz etmektedir. Çok dinlilik geçmişine sahip bireyler, mesleki uygulamalarına etik perspektif kazandırabilmektedir (Gong, 2017:623).

Hem tarihsel bir hayatta kalma mekanizması hem de çağdaş bir tercih olarak çok dinliliğin, davranışsal muhasebe üzerinde önemli etkileri söz konusudur. Etik karar verme sürecinden kurumsal yönetime kadar bu olgunun etkisi çok yönlüdür. Çeşitli dinî etkileri anlamak, giderek çoğulcu bir dünyada daha geniş kapsamlı ve kapsayıcı muhasebe uygulamaları geliştirmek için çok önemli olacaktır.

4.4. Trabzon Vilayetinde Çift Dinlilik

Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî tarihi dokusu içinde Trabzon ve çevresi, bireylerin ikili dinî kimliklere sahip olduğu bir vilayet olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, özellikle 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki dönüşüm döneminde Trabzon'daki çift dinliliğin yönetim muhasebesine etkilerini araştırmaktadır. İslami ve Hristiyan uygulamalara göre tarihsel koşulları araştıran çalışma, Osmanlı'da sosyo-politik değişimlerin, ekonomik baskıların ve kültürel dinamiklerin Trabzon sakinlerinin dinî kimliklerini nasıl şekillendirdiğini incelemektedir.

İslami bakış açısına göre, kişinin dinini değiştirmesi iki yönlü olabilir. Bunlardan ilki İslami terminolojide "ihtida" olarak bilinen İslam'a geçiştir. İkinci boyut ise "irtidat" olarak adlandırılan İslam'ı terk etme sürecidir (Aslan, 2016:1269). Din değiştirenlere Balkan halk ağzında "laraman" yani "boyanmış" veya "renkli" denildiği aktarılmıştır (Ahabab, 2020:210). Trabzon dolaylarında ise Santali, Stavri, İstavriot, Kromli gibi tanımlamalar yapılmıştır (Aslan, 2016:1272). Gizli Hristiyan, "Müslüman olduklarını ilan edip, gizli olarak Hristiyan inancını yaşamaya devam eden" kimse veya kimseler için kullanılmıştır (Bruga, 2020:1242). Gizli Hristiyanlar, ihtida ve irtidat olgusunun tam ortasında yer almaktadır. Gizli din taşıyanların sundukları argümanlar çoğunlukla, zorla Müslüman yapılmaları veya sosyal baskı dolayısıyla Müslümanmış gibi davrandıkları yönünde olmuştur (Aslan, 2018:61). Erüz (2009:33)'e göre Trabzon dolaylarında yaşayan gizli Hristiyanların Anadolu'daki nüfusu 20.000 ile 30.000 kişi arasında değişmekteydi.

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1461 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilen Doğu Karadeniz bölgesi, başlangıçta Rum eyaletine bağlı bir sancak olarak kurulmuştur. Merkezi Trabzon olan sancak yaygın olarak bu isimle anılmıştır (Bostan, 1993:6). Yıllar içinde Trabzon sancağı birçok yetki değişimine uğramıştır: 1514'te Erzincan Bayburd eyaletine dâhil edilmiş, 1517'nin sonlarında yeniden Anadolu eyaletine bağlanmış, 1520'de "Vilâyet-i Rum-ı Hadis" in bir parçası olmuş ve 1535'te Erzurum eyaletine bağlanmıştır. Nihayetinde Batum sancağı ile birleştirilerek 1580-1581 yıllarında eyalet haline getirilmiştir (Kenan, 2013:79). Bu tarihlerden sonra 17. yy'da 6; 19. yy'da 3 sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. 1864 yılında Trabzon Vilayeti olarak düzenlenmiştir. Sürmene, Of, Keşâb, Giresun, Kürtün, Tirebolu, Rize,

Mavri (Mapavri), Maçuka (Maçka), Yivebolu (Görel), Gümüşhane, Arhavi, Batum, Ünye, Soğucak, Faş, Sohum Trabzon'un kazaları olarak gösterilmiştir (Saydam, 2005:287).

16. yüzyılda Trabzon'da on Müslüman ve on dört gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı. Gayrimüslim mahalleleri arasında on Rum, bir Ermeni ve üç Frenk mahallesi bulunmaktaydı. Ancak 16. yüzyılın ortalarından sonra Müslüman mahalleleri artarak 24'e ulaşmıştır. Buna karşılık gayrimüslim mahallelerinde bir düşüş yaşanmıştır. 1836 yılına gelindiğinde Trabzon'un mahalle sayısı 28'i Müslüman ve 8'i Hıristiyan olmak üzere 36'ya ulaşmıştır (Yolalıcı, 1994:442).

Osmanlı Devleti'nde ve özellikle Trabzon vilayetinde çift dinlilik kavramının Gülhane Hattı Hümayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı (1839) ile başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira çift dinlilik veya kript Hristiyanlık bu tarihten sonra görülmeye başlanmıştır (Türkan, 2010:142). Tanzimat Fermanı'nda bu durumu destekleyen ilgili kısım şöyledir: *“Yüce saltanatımız halkından olan Müslüman ahali ve diğer milletlere, bu müsaedelere istisnasız mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden şer'i hüküm gereğince bütün Osmanlı memleketleri ahalisine tarafımdan tam bir emniyet verilmiştir”* (Balcı, 2020).

Trabzon yakınlarındaki Kromni'de yaşayan gizli Hristiyanların kuşaktan kuşağa aktarılan çift dinlilik hikâyeleri bulunmaktadır. 1650 yılında Of'tan Çaykara'ya kadar olan köylerin Müslüman olduğu, ancak bunların ana dil olarak Romeika konuştukları, Ramazan ayını Triad diye adlandırdıkları ifade edilmektedir (Andreadēs, 1999:29). 1839 Tanzimat Fermanı'yla asıl inançlarını açıkladıkları, ancak askerlikten kaçmak için bu şekilde davrandıkları düşünülmekle birlikte 1856 Islahat Fermanı'yla durumlarının biraz daha düzeldiği belirtilmektedir (Ortaylı, 1994:485). Islahat Fermanı'nda bunu destekleyen kısım şöyledir: *“Gülhane'de okunan Hatt-ı hümayunum ile ve Tanzimat fermanı gereğince her din ve mezhepte bulunan Osmanlı halkı hakkında istisnasız, can ve mal emniyeti ve namusun korunması için Padişahlığım tarafından vaat ve ihsan olunmuş olan teminat, bu kere dahi kuvvetlendirilmiş ve sağlanmıştır. Bunun tam olarak hayata geçirilmesi için etkili tedbirler kabul olunmuş ve Padişahlığımın yüce koruma kanatları altında Osmanlı ülkemizde bulunan Hıristiyan vesair gayri müslim halkın cemaatlerine büyük ecdadım taraflarından tanınmış ve sonraki senelerde de yine bağışlanmış olan bütün imtiyazlar ve ruhani muafiyetler bu kerre tekrar sağlanmıştır ve sürekli kılınmıştır.”* (Balcı, 2020).

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ile birlikte 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında yapılan mübadele ile iki din inancına sahip bu topluluk bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve mesele uzun bir süre gündemden düşmüştür. Ancak günümüzde bu mesele “geçmişle yüzleşme, bölgenin bir gerçeği veya yaşanmışlıkları tekrar hatırlama” adına yeniden gündeme getirilmektedir (Özgören, 2019:155).

Kripto Hristiyanların ortaya çıkmasına etki eden faktörler, farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Türkan (2012:15), bu faktörleri; Tanzimat'ın ilanı, misyonerlik faaliyetleri, mezhep değiştirme yasağının kalkması, mürted maddesi ve Tanzimat döneminde mürted idamı, askerlikle ilgili düzenlemeler ve cizyenin kaldırılması olarak ifade etmiştir. Aslan (2018:1270) bunun, Pontus bölgesi Hıristiyanlarının Müslüman bir devlette dinî

hürriyetlerinin temin edilmesine rağmen ikinci sınıf vatandaş olarak yaşamak istememeleri, bazı ağır vergilerden kurtulmak ve bazı sosyo-ekonomik avantajlar sağlamak amacıyla olduğunu öne sürmüştür. Erdengiz (2001:19) ise özellikle haraç vergisinden kurtulmak, bölge içerisinde iskân serbestisine sahip olmak ve çevrede bulunan gümüş madenlerinde rahatça çalışabilmek için bu bölge halkının gizli Hıristiyanlığı benimsediğini ifade etmiştir.

Bilgin (2010:120)'e göre çift dinli bireylerin, çevredeki Müslümanların baskısı sonucu kripto-Hıristiyanlığı seçtiği düşüncesi gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Torul ve Gümüşhane'de, açık olarak Hıristiyanlığı yaşayan 2050 aileye karşı, sadece 1000 Müslüman aile vardı. İkili inanç taşıyan aile sayısı ise 750 idi. Bu rakamlar, çevrede toplumsal baskı yapabilecek, Müslüman olmaya ya da Müslüman kalmaya zorlayacak kadar çoğunluk olmadığını göstermektedir.

Gizli Hıristiyanlık meselesi Kıbrıs, Girit, Arnavutluk ve Trabzon-Gümüşhane gibi Osmanlı Devleti topraklarının çeşitli bölgelerinde değişik şekillerde görülmüştür. Trabzon-Gümüşhane bölgesinde Torul Kazasına bağlı Krom, İstavri ve İmera gibi yüksek rakımlı köyleri ve özellikle bölgenin Ortodoks Hıristiyanlarının uzun yıllar merkezliğini yapan Maçka civarı çift dinliliğin yaşandığı yerlerdir (Özgören, 2019:155).

Gizli Hıristiyan olarak tanımlanan, ikili inanca sahip insanların, gittikleri yerlerde Müslüman toplulukların içinde yaşıyorlarsa, dışa dönük olarak Müslüman olduklarını beyan ettikleri ve İslâmi isimler taşıyarak, İslâmi kurallara uygun yaşadıkları, içe dönük olarak Hıristiyan adet ve inanışlara uygun hareket edip, ibadetlerini evlerindeki gizli ibadet alanlarında sürdürdükleri görülmektedir. Genellikle evliliklerini kendi aralarında yapıp, dışarıya kız vermedikleri, kızlarını Müslümanlara verdikleri istisnai durumlarda da kızlarının gittikleri yerin adetlerine uyduğu aktarılmaktadır (Özgören, 2019:163).

Hıristiyan bir topluluk içine gittikleri zaman Hıristiyan yönlerini öne çıkarmakta, fakat döndüklerinde tekrar Müslüman kimliklerini takınmaktaydılar. Bu nedenle beyan ettikleri Müslümanlıkları, samimi inanç sahibi Müslüman komşuları tarafından hafife alınır, şüpheyle bakılır; Hıristiyanlıkları da samimi inanç sahibi Hıristiyan komşuları tarafından kuşkuyla karşılanırdı. Bu nedenle önemsenmemiş, dindarlıkları ve tutumlarına pek itibar edilmemiştir (Özgören, 2019:162).

5. ÇİFT DİNLİLİK LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taraması neticesinde seçilen çalışmalar, çoklu dinî aidiyet kavramını çeşitli perspektiflerden incelemektedir.

Chu (2021), modern Çin'de çoklu dinî aidiyetin sosyal işlevselliğini incelemiştir. Çalışma, bu aidiyetin kalıplarına ve aile, toplum ve devlet içindeki kimliğe nasıl katkıda bulunduğu odaklanmıştır. Çalışmanın metodolojisi farklı kurumların, uygulamaların ve geleneklerin toplumun yeniden üretimine ve entegrasyonuna katkıları nedeniyle nasıl var olduklarını araştıran yapısal işlevsellik kullanılarak geliştirilmiştir. Çalışma, çoklu dinî aidiyetin toplumsal işlevlerini küçükten büyüğe doğru üç toplumsal birimde incelemektedir:

aile, toplum ve devlet. Bu yolla, çoklu dini aidiyetin modern Çin'de nasıl işlediğini ve böylece her bir üyenin kimliğini sosyal birimler içinde nasıl pekiştirdiğini açıklamaktadır.

Oostveen (2017), çoklu dinî aidiyetin ortaya çıkardığı zorlukları incelemekte ve dinî geleneklerin ve sınırların daha açık bir şekilde anlaşılmasının önemini savunmaktadır. Çalışmada çoklu dini aidiyet olgusu, her biri farklı bir din, dinî çeşitlilik ve dinî aidiyet anlayışını ortaya koyan farklı perspektiflerden incelenmektedir. Yazara göre dinî aidiyeti dışlayıcı olmayan bir şekilde anlamak amacıyla çoklu dinî aidiyete yönelik daha kültürlerarası bir yaklaşımdan faydalanılması gerekmektedir.

Diller (2016), bir kişinin aynı anda birden fazla dini nasıl yaşayabileceği sorusuna odaklanmaktadır. Bu soruya, daha hafiften daha yoğun katılım biçimlerine doğru bir süreklilik oluşturduğunu öne sürdüğü sekiz adet (arayış, çoklu dini merak, aidiyetsiz melez kimlik, açık tek aidiyet, geçişli tek aidiyet, aidiyetli melez kimlik, çifte aidiyet ve aidiyetin ötesi olmak üzere) çoklu dinî yönelim önermektedir. Çalışmada çoklu dinlere katılmanın sadakatsizlik olarak algılanıp algılanmadığı konusu da irdelenmiştir. Yazar, dini yönelimlere ilişkin çoklu dini katılım için isimler ve kavramsal bir düzen sunmakta, eski soruları daha dikkatli sormamızı ve bazı yeni sorular sormamızı sağlayabilmektedir. Ayrıca alanla ilgili daha geniş bir kişisel bakış açısı kazandırmaktadır.

Roberts (2010), feminist teologların çoklu dinî aidiyete uyum sağlamada karşılaştıkları zorlukları tartışmakta ve dinî deneyimi daha iyi anlamak için alternatif metaforlar önermektedir.

Literatür taraması kapsamında incelenen bu çalışmalar, genel olarak çoklu dinî aidiyetin farklı boyutları, sosyal işlevleri, teorik zorlukları ve perspektifleri hakkında bilgi vermektedir.

6. ÇİFT DİNLİLİKTE GELİR, MALİYET, GİDER UNSURLARI

Trabzon'da Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Hristiyanlar, Müslüman gibi görünerek bazı avantajlar, menfaatler, çıkarlar, nimetler elde etmeyi amaçlamış, kısaca gelir beklentisi içerisinde olmuşlardır. Gelir olarak nitelendirilen menfaatler, parasal olarak ölçülebilen veya parasal olarak ölçülmesinde zorluk bulunan çıkarlar olabilir. Bu gelir unsurlarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

6.1. Çift Dinlilikte Gelir Unsurları

- Parasal Unsurlar
 - Kan Vergisinden Kaçınma: Tarihsel olarak kan vergisi veya “cizye”, İslam devletlerinde gayrimüslimlerden alınan bir vergiydi. Din değiştirme veya çifte inanç uygulamaları yoluyla bu vergiden kaçınmanın mali fayda sağlayabileceği düşünülmüştür.
 - Bedelât-ı Askeriyye Vergisinden Kaçınma: Bedelât-ı Askeriyye Vergisi, askerlik hizmeti yerine alınan bir vergi veya harçtır. Bu anlamda çift dinliliğin, askerlik hizmetinden kaçmak için kullanılabilmesi düşünülmüştür.

- Madende Çalışma İmkânı Geliri: Çift dinlilik, dini gerekçelerle kısıtlanan madencilik gibi belirli istihdam fırsatlarına erişimi mümkün kılmaktadır.
- Cami İmamı Olma Geliri: İmam olmak düzenli bir gelir kaynağı sağlayabilir. Çift dinlilik bu tür rollere erişimi mümkün kılmaktadır.
- Parasal Olmayan Unsurlar
 - Can Güvenliği: Can güvenliği, çift dinliliğin benimsenmesinde çok önemli bir faktör olabilir.
 - Mal Güvenliği: Çift dinlilik, dinî bağlılığın mülkiyet haklarını etkilediği ortamlarda mülk ve varlıkları korumak için önemli bir strateji olarak kullanılmıştır.
 - İstedikçe Mezarlığa Gömülme: Defin kararlarını etkileyen duygusal ve psikolojik unsurlar nedeni ile insanlar çift dinliliği tercih etmişlerdir.

6.2. Çift Dinlilikte Maliyet Unsurları

Çift dinli olmanın getirdiği parasal ve parasal olmayan bazı maliyetler de söz konusu olabilmektedir. Bu külfetleri maliyet unsuru olarak nitelendirip aşağıdaki şekilde tekrar sıralamak mümkündür.

- Parasal Unsurlar
 - Kan Vergisi: Tarihsel olarak belirli dinî gruplardan alınan kan vergisi (cizye) bireyler üzerinde doğrudan mali yük oluşturmaktadır.
 - Bedelât-ı Askeriyye Vergisi: Bedele-i Askeriye gibi vergiler veya askerlik hizmeti yerine alınan diğer tarihi vergiler, bireyler üzerinde doğrudan mali yük oluşturmaktadır.
 - Rahat İş Bulamama: Dini kimlik, iş fırsatlarını sınırlayabilecek bir unsur olarak görülmektedir.
- Parasal Olmayan Unsurlar
 - Sünnet Olma İhtimali: Sünnetin kültürel, dini ve sağlık üzerindeki etkileri, bireyin kişisel inançları veya kültürel normları ile çatıştığında, duygusal ve sosyal maliyet oluşturabilmektedir.
 - İnanmadığı Bir Dinin Vecibelerini Yerine Getiriyormuş Gibi Davranma Zorunluluğu: İnanmasa da namaz kılma ve oruç tutma gibi eylemleri yerine getirme zorunluluğu, inanmayanlar için parasal olmayan bir unsur olarak görülebilir. Farklı dinî uygulamalar dolayısı ile bireylerde oluşabilecek iç çatışma, stres ve bunun yol açabileceği psikolojik zarar, parasal olmayan bir maliyet kalemi olarak değerlendirilebilir.
 - Can Güvenliği Riski: Dinî inançlar nedeniyle kişisel güvenliğe yönelik tehditlerle ilişkili sürekli korku veya endişe duymak, parasal olmayan bir maliyet kalemi olarak düşünülebilir.

- Mal Güvenliği Riski: Dinî inançlar, bireylerin mülk güvenliğini tehlikeye atarak mali kayıplara ve duygusal sıkıntılara yol açabilecek parasal olmayan bir maliyet kalemi olarak düşünülebilir.
- Mecburi Askerlik: Dinî inançlar, askerlik hizmetiyle yüzleşmenin ya da kaçınmanın yaratacağı psikolojik etkiler ve ahlaki, etik ikilemler, parasal olmayan bir maliyet kalemi olarak düşünülebilir.

6.3. Çift Dinliliğin Maliyet Analizi

Çalışma kapsamında çift dinliliğin maliyet analizi iki açıdan ele alınmıştır: Birincisi çift dinliliği tercih eden Hristiyanlar açısından, ikincisi çift dinliliğe maruz kalan Osmanlı Devleti açısından.

6.3.1. Çift Dinliliği Tercih Eden Hristiyanlar Açısından Maliyet Analizi

Çift dinliliği tercih eden Osmanlı tebaasındaki, Trabzon civarında yaşayan Hristiyanlar açısından maliyet analizi Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Çift Dinliliğin Çift Dinliliği Tercih Eden Kişi (Aile-Topluluk) Açısından Analizi

		Çift Dinlilik (Müslüman-Hristiyan)	Tek Dinlilik (Ortodoks)
Gelirler			
Parasal Gelirler			
	Kan Vergisinden Kaçınma	2.000 kuruş	0
	Bedelât-ı Askeriyye Vergisinden Kaçınma	1.000 kuruş	0
	Madende Çalışma İmkânı Geliri	20.000 kuruş	0
	Cami İmamı Olma Geliri	50.000 kuruş	0
Parasal Olmayan Gelirler			
	Can Güvenliği	Var	Belirsiz
	Mal Güvenliği	Var	Belirsiz
	İstedikçe Mezarlığa Gömülme	Var	Var
TOPLAM GELİRLER		73.000 kuruş	0
Maliyet ve Giderler			
Parasal Maliyetler			
	Kan Vergisi	0	2.000 kuruş
	Bedelât-ı Askeriyye Vergisi	0	1.000 kuruş
	Rahat İş Bulamama	0	70.000 kuruş
Parasal Olmayan Maliyetler			
	Sünnet Olma İhtimali	Var	Yok
	İnanmadığı Bir Dinin Vecibelerini Yerine Getiriyormuş Gibi Davranma Zorunluluğu	Var	Yok
	Can Güvenliği Riski	Yok	Var
	Mal Güvenliği Riski	Yok	Var
	Mecburi Askerlik	Yok	Var
TOPLAM MALİYETLER		0	73.000 kuruş
NET KAR/ (ZARAR)		73.000 kuruş	(73.000) kuruş

Kaynak: Tablo, kaynakçada yer alan çalışmalardan tarama yapılarak tarafımızdan oluşturulmuştur. Tutarlar Osmanlı para birimi cinsinden tahmin edilerek oluşturulmuştur.

Tablo 2’deki analizde parasal ifadeler için kullanılan para birimi “kuruş” olarak dikkate alınmıştır. Çünkü çift dinliliğin yaşandığı tarihlerde Osmanlı Devleti’nde kullanılan para birimi kuruştur. Kuruşun kullanıldığı dönemden önceki dönemlerde akçe, sonraki dönemlerde ise Osmanlı lirası kullanılmıştır. Çift dinliliği, Hristiyanlığı terk edip de Müslüman gibi

görünmeye çalışan insanlar açısından analiz ederken elde edilen gelir ve maliyetler, Tablo 2’de analiz edilmiştir. Ancak bu analiz çift dinli yaşayan bir kişinin gelir ve giderleri dikkate alınarak yapılmıştır. Bundan başka benzer veriler kullanılarak çift dinliliği tercih eden ailenin bütünü veya çift dinliliği tercih eden insan topluluğunun tümü için toplam olarak da maliyet analizi yapılabilir. Tablo 2’de bir kişi için maliyet analizi yapılmıştır. Diğerleri de aynı biçimde olacağı için tekrardan kaçınmak amacıyla aynı tablo aile için veya çift dinliliği tercih eden insan topluluğunun tümü için tekrar edilmemiştir.

6.3.2 Çift Dinliliğin Osmanlı Devleti Açısından Maliyet Analizi

Osmanlı Devleti, egemenliği altında tuttuğu topraklarda yaşayan insan topluluklarına, ait olduğu dinlere göre farklı vergisel ve ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Özellikle Yavuz Sultan Selim döneminde Mekke ve Medine’nin fethedilmesinden sonra kutsal emanetlerin İstanbul’a getirilmiş olmasının sonucu Osmanlı padişahları aynı zamanda halife unvanını da kullanır olmuşlardır. Bilindiği gibi halifelik İslam dinini en üst seviyede temsil eden makamı ifade etmektedir. Çift dinlilik bu yönüyle değerlendirildiğinde, aynı zamanda halife olan Osmanlı padişahlarının Müslümanlara diğer dine mensup insanlardan daha ayrıcalıklı davrandıkları söylenebilir. Bu ayrıcalık parasal olarak askerlik bedeli, vergi ve iş imkânı biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Trabzon bölgesinde yaşayan Ortodoks Hristiyanlar da aynı uygulamaya maruz kalmışlardır. Bu uygulama sonucunda çift dinliliği tercih etmişler, gerçekte Hristiyan olmalarına rağmen Müslüman görünmeye çalışmışlardır. Bunun sonucunda da bazı ekonomik kazanımlar elde edebilmişlerdir.

Çift dinliliği tercih edenler ekonomik kazanım elde ederken, Osmanlı Devleti de toplayamadığı vergi ve askerlik bedelleri nedeniyle ekonomik kayba uğramıştır. Osmanlı Devleti açısından uğranılan bu ekonomik kayıp Tablo 3’te parasal olan ve parasal olmayan değerler dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde Osmanlı Devleti’nin farklı dinlere mensup vatandaşları arasında farklı ekonomik yaptırımlar uygulaması sonucunda, bazı Hristiyanların Müslüman gibi görünerek vergisel açıdan avantajlar sağladığı ve Osmanlı Devleti’nin vergisel anlamda kayıplara uğradığı görülmektedir. Bu kayıplar, çift dinliliği tercih eden insan sayısının artmasıyla artış gösterecektir. Ancak bunun yanında parasal olmayan maliyetler daha önemlidir. Bu maliyetler, çift dinliliği tercih eden vatandaşların Osmanlı Devleti’nin uygulamalarından memnun olmama, bunları adaletsiz ve haksız bir uygulama biçiminde algılama şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Zaten Osmanlı Devleti de bu yanlış uygulamadan belli bir tarihten sonra dönmüş ve farklı dinlere mensup vatandaşlarına eşit ekonomik yaptırımlar ve vergiler uygulamıştır. Osmanlı Devleti’nin parasal olmayan bir geliri söz konusu olmamaktadır.

Tablo 3. Çift Dinliliğin Osmanlı Devleti Açısından Maliyet Analizi

		Çift Dinlilik (Müslüman-Hristiyan)	Tek Dinlilik (Ortodoks)
Gelirler			
	Parasal Gelirler		
	Kan Vergisi	0	200.000 kuruş
	Bedelât-ı Askeriyye Vergisi	0	100.000 kuruş
	Parasal Olmayan Gelirler		
	Vatandaşlar Arasında Barışın Sağlanmasına Katkı	Var	Yok
	Devletin Yönetilmesinde Kolaylık	Var	Yok
TOPLAM GELİRLER		0	300.000 kuruş
Maliyet ve Giderler			
	Parasal Maliyetler		
	Kan Vergisi	200.000	0
	Bedelât-ı Askeriyye Vergisi	100.000	0
	Parasal Olmayan Maliyetler		
	Farklı Dinlere Mensup Vatandaşlara Farklı Ekonomik Yaptırım Uygulanmasının Yarattığı Güvensizlik	Var	Var
	Halkın Bir Kısımının Osmanlı Devleti'ni Adaletsiz Bulması	Var	Var
	Osmanlı Devleti Yönetiminin Vatandaşının Gözünde İmaj Kaybı	Var	Var
	Uluslararası Alanda Farklı Ekonomik Yaptırım Nedeniyle İmaj Kaybı	Var	Var
TOPLAM MALİYETLER		300.000 kuruş	0
NET KAR/ (ZARAR)		(300.000) kuruş	300.000 kuruş

Kaynak: Tablo, kaynakçada yer alan çalışmalardan tarama yapılarak tarafımızdan oluşturulmuştur. Tutarlar Osmanlı para birimi cinsinden tahmin edilerek oluşturulmuştur.

7. SONUÇ

Osmanlı imparatorluğu döneminde çift dinlilik olarak bilinen ilginç bir toplumsal gelişme yaşanmıştır. Çift dinlilik, Tanzimat Fermanı ile başlamış, Islahat Fermanı'yla sona ermiştir. Osmanlı Devleti, tebaası altında yaşayan insan topluluklarının dinî inanç ve Türk ayrımı çok fazla dikkate alınmadan her dine ve ırka mensup kişileri devlet yönetiminde bakanlık ve sadrazamlık dâhil olmak üzere önemli makamlarda görevlendirmiştir. Zaten hemen hemen her padişah Müslüman olmayan ve Osmanlı soyuna mensup olmayan bir anneden dünyaya gelmiştir. Ancak devlet yönetiminde vergi ve ekonomik yaptırımlar bakımından Müslüman olanlara Müslüman olmayanlara göre farklı uygulamalarla avantajlar ve dezavantajlar sağlanmıştır. Bu uygulamalarda Müslümanlar daha fazla avantaj elde etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı farklı ekonomik ve vergi yaptırımları nedeniyle, bazı Hristiyanlar gerçek anlamda inanmasalar bile Müslüman gibi görünmeye çalışarak ekonomik yaptırımlardan kurtulmaya ve vergi avantajı sağlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada yapılan maliyet analizlerinde çift dinliliği tercih eden vatandaşların önemli ekonomik kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarına farklı yaptırımlar uygulaması sonucunda yönetim anlayışı açısından bir ölçüde imaj kaybettiği, güven bunalımı yaşadığı bilinmektedir. Parasal olmayan bu kayıplar yanında Osmanlı Devleti çift dinlilik nedeniyle önemli ölçüde gelir kayıplarına da uğramıştır. Parasal maliyetlerin yanında kanımızca çok önemli parasal olmayan maliyetlere katlanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin varlığını

sürdürmesinde tek etken olmasa da önemli sıkıntılar yaşamasının bir başka nedeni de vatandaşlarını çift dinliliğe maruz bırakan uygulamalar sonucu olmuştur. Bu tür uygulamalar Ne yazık ki çift dinliliği tercih eden vatandaşların devleti sahiplenme duygusunu zayıflatmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahbab, Y. (2020). Laramanlar: Gizli Hristiyan Arnavutların Mihaliç'e Sürgünü (1846-1848). *Osmanlı Araştırmaları*, 55(55), 207-242.
- Andreadēs, G. K. (1999). *Gizli Din Taşıyanlar: Kolostai: Dönerler; Tenasur: Din Değiştirenler*: Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Ariely, D. (2010). Predictably Irrational: The Hidden Forces that Shape Our Decisions. *Math Comput Educ*, 44(1), 68.
- Aslan, H. (2016). *Osmanlı Son Döneminde Trabzon'da İhtida ve Kriptoluk*. Paper presented at the I. Uluslararası Geçmişten Günümüze "Trabzon'da Dini Hayat", Trabzon.
- Aslan, H. (2018). Tanzimat Döneminde Dini Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı. *Toplum Bilimleri Dergisi*(12), 32-55.
- Ayboğa, H., ve Koç, Ş. (2022). İşletmelerde Hilenin Önlenmesi ve Tespitinde Davranışsal Muhasebe ve Nöromuhasebe Tekniğinin Uygulama Süreci ve Öneriler. *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 6(1), 97-110.
- Balcı, M. (2020). <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/233.pdf>. Tanzimat Fermanı. Erişim Tarihi 22.01.2024
- Balcı, M. (2020). <https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/231.pdf>. Islahat Fermanı. Erişim Tarihi 22.01.2024
- Baer, M. (2010). *The Dönme: Jewish Converts, Muslim Revolutionaries, and Secular Turks*: Stanford University Press.
- Barberis, N., ve Thaler, R. (2002). A Survey of Behavioral Finance. *National Bureau Of Economic Research*, 1, 1-73.
- Becker, G. S. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior* (Vol. 803): University of Chicago Press.
- Bilgin, M. (2010). *Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar*. Marmara Üniversitesi,
- Bostan, M. H. (1993). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Marmara Üniversitesi,
- Bruga, İ. (2020). Osmanlı İdaresinde Arnavutluk'ta Görülen Kripto (Gizli) Hristiyanlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 6(2), 1237-1268.
- Chu, C. (2021). The Social Functionality of Multiple Religious Belonging in Modern China. *Review of Religion and Chinese Society*, 9(1), 27-43.
- de Tapia, A. A. (2023). Religious Conversions and Inter-religious Marriages. in *Orthodox Christians and Muslims in Cappadocia* (pp. 205-236): Brill.

- Diller, J. (2016). Multiple Religious Orientation. *Open Theology*, 2(1).
- Erdengiz, A. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu Topraklarında ve Kıbrıs'ta Gizli Hristiyanlar*. Paper presented at the 3. Halkbilimi Sempozyumu, Lefkoşe.
- Ergüden, E., Dalkılıç, A. F., Kaya, C. T., ve Sayar, Z. (2018). Finansal Raporlama ve Denetim Uygulamaları Kapsamında Davranışsal Muhasebe Teorisine Bakış. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20, 411-425.
- Erüz, G. (2009). *Gümüşhane Kurum Vadisi Maden Köyü Yerleşmeleri*. (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Gitlitz, D. M. (2002). *Secrecy and Deceit: The Religion of the Crypto-Jews*: UNM Press.
- Gönen, S., ve Rasgen, M. (2017). Davranışsal Muhasebe Alanını İçeren Araştırmalara Yönelik Literatür Taraması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 189-198.
- Gong, J. J. (2017). Ethics in Accounting: A Decision-making Approach. In: Springer.
- Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion*: Vintage.
- Hedges, P. M. (2021). *Understanding Religion: Theories and Methods for Studying Religiously Diverse Societies*: University of California Press.
- Hoitash, U., Hoitash, R., ve Bedard, J. C. (2009). Corporate Governance and Internal Control over Financial Reporting: A Comparison of Regulatory Regimes. *The Accounting Review*, 84(3), 839-867.
- Kahneman, D., ve Tversky, A. (2013). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. in *Handbook of the Fundamentals of Financial Decision Making: Part I* (pp. 99-127): World Scientific.
- Kaplan, J. (2004). *Interfaith Families: Personal Stories of Jewish-Christian Intermarriage*: Bloomsbury Publishing USA.
- Kenan, İ. (2013). Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 71-84.
- Kumar, A. (2009). Who Gambles in the Stock Market? *The Journal of Finance*, 64(4), 1889-1933.
- Libby, R., ve Luft, J. (1993). Determinants of Judgement Performance in Accounting Settings: Ability, Knowledge, Motivation, and Environment. *Accounting, Organizations and Society*, 18(5), 425-450.
- Libby, R., Bloomfield, R., ve Nelson, M. W. (2002). Experimental Research in Financial Accounting. *Accounting, Organizations and Society*, 27(8), 775-810.
- Marşap, B., ve Gökten, P. O. (2016). Davranışsal Muhasebe: Kuramsal Yaklaşım. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 345-359.
- McGuire, S. T., Omer, T. C., ve Sharp, N. Y. (2012). The Impact of Religion on Financial Reporting Irregularities. *The Accounting Review*, 87(2), 645-673.
- McVeigh, R., ve Sikkink, D. (2001). God, Politics, and Protest: Religious Beliefs and the Legitimation of Contentious Tactics. *Social Forces*, 79(4), 1425-1458.

- O'Toole, T., ve Braginskaia, E. (2016). Public Faith and Finance: Faith Responses to the Financial Crisis. *Bristol: University of Bristol*. https://www.barrowcadbury.org.uk/wpcontent/uploads/2016/07/Faith_and_Finance_report.pdf.
- Oostveen, D. F. (2017). Multiple Religious Belonging: Hermeneutical Challenges for Theology of Religions. *Open Theology*, 3(1), 38-47.
- Ortaylı, İ. (1994). *Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları*. Paper presented at the Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara.
- Özgören, A. (2019). İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5(8), 153-174.
- Patel, E. (2016). *Interfaith Leadership: A Primer*: Beacon Press.
- Pilarska, J. (2017). Bosnian Multiconfessionalism as a Foundation for Intercultural Dialogue. *Humanities Today: Proceedings*, 2(1), 11-27.
- Roberts, M. V. (2010). Religious Belonging and the Multiple. *Journal of Feminist Studies in Religion*, 26(1), 43-62.
- Roth, C., ve Salomon, H. P. (1932). *A History of the Marranos*: Jewish Publication Society of America Philadelphia.
- Saydam, A. (2005). Trabzon'un İdarî Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18(18), 285-317.
- Shafer, W. E., ve Wang, Z. (2011). Effects of Ethical Context and Machiavellianism on Attitudes toward Earnings Management in China. *Managerial Auditing Journal*, 26(5), 372-392.
- Shleifer, A. (2000). *Inefficient Markets: An Introduction to Behavioural Finance*: Oup Oxford.
- Statman, M. (1999). Behavioral Finance: Past Battles and Future Engagements. *Financial Analysts Journal*, 55(6), 18-27.
- TBMM Arşivi. (2023). *Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. Erişim Tarihi: 30.01.2024. <https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/37e7ee6c-8e27-4799-9c66-9156c92d92b0.pdf>
- Türkan, A. (2010). Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti'nde Tanassur Olayları ve Akdağmadeni'ndeki Gizli Hristiyan İstavriler. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10, 141-174.
- Türkan, A. (2012). Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar. *Milel ve Nihal*, 9(1), 165-170.
- Yolalıcı, M. E. (1994). Maarif Salnamelerine göre: Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 435-473.

EKLER

Ek 1: Tanzimat Fermanı (TBMM Arşivi)

Ek 2: Islahat Fermanı (TBMM Arşivi)

